

بازپژوهی عده در فقه اسلامی با رویکردی بر قوانین کشورهای غیراسلامی (و تطبیق آن)^۱

مونا احمدلو^۲

چکیده

یکی از احکام فقهی - حقوقی که دارای اهداف خاصی است و امروزه با توجه به پیشرفت‌های تکنولوژیک، در ضرورت یا عدم ضرورت آن بحث‌های زیادی می‌شود، عده است. عده مدت زمانی است که زن تا انقضای آن نمی‌تواند مجدداً ازدواج کند؛ و بر سه نوع است: عده طلاق، فسخ و وفات. با توجه به آن‌که هم در قرآن و هم در روایات از احکام عده سخن رفته است و نیز به این دلیل که هنوز میان صاحب‌نظران متقدم و متأخر در مورد فلسفه تشریح آن، یعنی آگاهی از پاک بودن رحم و عدم بارداری و یا تعبیدی بودن عده اختلاف نظر وجود دارد، با بررسی قوانین کشورهای اروپایی، آمریکایی و آسیایی می‌توان به این سؤال پاسخ داد که آیا با توجه به مسائل روز و امکان آگاهی از پاک بودن رحم توسط پیشرفت‌های پزشکی، این نهاد حقوقی هنوز در آن کشورها ضروری تلقی می‌شود یا خیر. در کشورهای اروپایی و آمریکایی اصل بر عدم عده است؛ لیکن به جهت حاصل شدن مطلوب و تحقق اهداف عده شامل پیشگیری از اختلاط نسب، نفقه و... در قوانین آنان راهکارهایی همچون اطاله دادرسی، تفریق جسمانی هنگام رسیدگی به دادخواست طلاق و منع زوجین از ازدواج مجدد به مدت تعیین شده در حکم طلاق، پیش‌بینی شده است.

واژگان کلیدی

طلاق، عده، عده طلاق، عده وفات، وفات، فسخ نکاح، انحلال نکاح

۱- تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۱/۷/۱۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۹/۸

۲- دانشجوی دکتری گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران - ایران
ahmadloo.mona@yahoo.com

مقدمه

قرآن، حجتی قاطع میان ما و خدای متعال است، که هیچ شک و شبهه‌ای در آن نیست و آیاتی از آن، که بیان‌گر قوانین خداوند برای بشر است، مصدر و منبع اصلی استنباط احکام شریعت اسلامی است. حجیت و اعتبار منابع دیگر، مانند سنت و اجماع و عقل، به قرآن می‌رسد و از آن سرچشمه آبیاری می‌شود (مظفر، ۱۳۸۴، ج ۲، ص ۹۶). حکم وجود عده نیز مانند بسیاری از احکام اسلامی به صراحت در قرآن ذکر شده است و قرآن در مورد زنان مطلقه، زنانی که عقد نکاح آن‌ها به دلایل متفاوت فسخ شده یا زنانی که در اثر مرگ شوهر بیوه شده‌اند، حکم خود را بیان کرده است (بقره، ۲۲۸ و ۲۳۴). عده ذکر شده در قرآن برای زنان مطلقه سه طهر و برای زنانی که شوهرانشان فوت نموده‌اند چهار ماه و ده روز است. با توجه به چنین دلایل محکم و صریح در آیات، می‌توان گفت که اصل بر وجود و رعایت عده برای زنان مطلقه و شوهر از دست داده است؛ لیکن آنچه که امروز بسیار مورد بحث قرار می‌گیرد، فلسفه وجود عده است. اگر بخواهیم تنها به تعلیل آیه ۲۲۸ سوره بقره^۱ یعنی پاکی رحم از جنین بسنده کنیم، می‌توانیم مانند بسیاری از صاحب‌نظران امروزی مدعی شویم که با توجه به پیشرفت‌های تکنولوژیک در علم پزشکی و این‌که می‌توان با آزمایش‌های متعدد از پاکی رحم اطمینان حاصل کرد، زن از تحمل عده معاف است؛ اما در صورتی که حکم عده و رعایت آن را امری تعبدی بدانیم، حتی با اطمینان به عدم وجود طفل نیز باید قائل به حفظ و نگهداری عده برای زنان باشیم.

میان مسلمانان اجماع بر وجود و رعایت عده است؛ لیکن در احکام آن میان فقهای امامیه و اهل سنت اختلاف نظر وجود دارد. در میان غیرمسلمانان اصل بر عدم حفظ و نگهداری عده است؛ لیکن می‌توان حتی احکام عده را به صراحت در قوانین بعضی کشورها و نیز در برخی قوانین دیگر همچون اطلاع دادرسی در مسأله طلاق و اجبار به

۱- «و المطلقات یتربصن بأنفسهن ثلاثه قروء و لا یحلّ لهنّ أن ینکمن ما خلق الله فی أرحامهنّ إن کنّ یومن بالله و الیوم الآخر...؛ زنان طلاق داده شده، باید مدت سه پاکی انتظار کشند، اگر به خدا و روز بازپسین ایمان دارند، برای آنان روا نیست که آنچه را خداوند در رحم آنان آفریده است، پوشیده دارند...».

تفریق جسمانی زن و شوهر پیش از صدور حکم طلاق در میان کشورهای غیراسلامی نیز یافت، تا به صورتی اهداف حاصل از رعایت عده میان زن و شوهر رعایت شود و بتوان به گونه‌ای از امکان اختلاط نسب جلوگیری کرد.

مقاله حاضر در صدد است تا با بازپژوهی در موضوع عده و با بررسی‌های فقهی، تاریخی، تطبیقی و نیز مراجعه به نظر فقها و قوانین کشورهای مختلف، فلسفه و آثار تشریح یا عدم تشریح عده را در قوانین کشورها بررسی نماید.

عده در لغت و اصطلاح

عده به کسر عین و فتح دال مشدد، اسم مصدر اعتداد و از ریشه عدد است (راغب اصفهانی، ۱۴۰۴ هـ ص ۳۲۴؛ جوهری، ۱۴۰۷ هـ ج ۲، ص ۵۰۵) و در اصطلاح فقهی عبارت است از مدت زمانی که زن آزاد پس از جدایی از شوهر یا کسی که به صورت اشتباهی با او نزدیکی کرده، در حالت انتظار است؛ چه علت جدایی طلاق باشد یا فسخ یا انفساخ یا نکاح یا موت یا بذل مدت و یا انقضای آن (جبعی عاملی، ۱۴۱۰ هـ ج ۶، ص ۵۷؛ فیض، ۱۳۸۳، ص ۳۵۰؛ محقق داماد، ۱۳۸۴، ص ۴۴۷).

واژه «انتظار» معادل واژه «تربص» در آیه ۲۲۸ سوره بقره است: «والمطلقات یتربصن بانفسهنّ ثلاثه قروء؛ زنان طلاق داده نشده باید به مدت سه پاکی انتظار کشند...».

تعریف فوق بیانگر آن است که نزدیکی ناشی از زنا عده ندارد، هر چند زن باردار باشد، ولی وطی به شبهه عده دارد، خواه زن شوهر داشته باشد یا خیر، و خواه شبهه متوجه هر دو طرف باشد یا تنها از طرف واطی (نجفی، ۱۳۷۷، ج ۳۲، ص ۲۶۴؛ موسوی خمینی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۳۴۴). این مسأله خود نشانگر آن است که امر ازدواج دارای تقدسی است که باید حفظ شود و بحث اختلاط نسل تنها مسأله اصلی در حفظ عده نیست.

ماده ۱۱۵۰ قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران عده را چنین تعریف می‌کند: «عده عبارت است از مدتی که تا انقضای آن زنی که عقد نکاح او منحل شده است، نمی‌تواند شوهر دیگر اختیار کند».

این تعریف ناقص است، زیرا عده را به عقد نکاح اختصاص داده است و حال آن‌که

همان گونه که گفته شد، عده در وطی به شبهه هم وجود دارد و خود قانون مدنی نیز در ماده ۱۱۵۷ به آن تصریح کرده است (جعفری/نگرودی، ۱۳۶۱، ص ۲۶۹).

اقسام عده

قرآن کریم در آیات مختلفی، اصل عده زنان را در شرایط گوناگون بیان کرده است:
عده زنان مطلقه: «زنان طلاق داده شده، باید مدت سه پاکی انتظار کشند» (بقره، ۲۲۱).
عده زنانی که هنوز حیض نشده‌اند، زنان یائسه و زنان حامله: «آن زنان شما که از خون دیدن (ماهیانه) نومیدند، اگر شک دارید (که خون می‌بینند یا نه؟) عده آنان سه ماه است، و (دخترانی) که (هنوز) خون ندیده‌اند (نیز عده شان سه ماه است)، و زنان آبستن مدتشان این است که وضع حمل کنند...» (طلاق، ۴).

در مورد زن یائسه میان فقها اختلاف نظر وجود دارد، شیخ طوسی معتقد است که بر مبنای روایات زن یائسه و هر زنی که مانند وی عادت ماهیانه نمی‌بیند، حتی اگر با وی نزدیکی صورت گرفته باشد، عده طلاق ندارد ولیکن مشهور فقها با این نظر مخالف هستند (طوسی، ۱۴۲۰ هـ ج ۵، ص ۵۳؛ علم الهدی، ۱۴۱۵ هـ ص ۱۴۶).

عده زنانی که شوهر آنان فوت کرده است: «و کسانی از شما که می‌میرند و همسرانی بر جای می‌گذارند (همسران) چهار ماه و ده روز انتظار می‌برند» (بقره، ۲۳۴).
البته به تصریح آیه ۴۹ سوره احزاب، زنانی نیز وجود دارند که ملزم به نگهداری عده نیستند مانند زنان غیرمدخوله: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اگر زنان مؤمن را به نکاح خود در آوردید، آن‌گاه پیش از آن‌که با آنان هم‌خوابی کنید، طلاقشان دادید، دیگر بر عهده آن‌ها عده‌ای که آن را بشمارید، نیست...».

مبحث سوم از فصل دوم قانون مدنی به احکام عده اختصاص یافته است.
در ماده ۱۱۵۱ قانون مدنی، عده طلاق و عده فسخ سه طهر است، مگر در مورد زنانی که به اقتضای سن، عادت زنانگی نمی‌بینند که مدت عده آنان سه ماه است. در ماده ۱۱۵۲ قانون مدنی عده طلاق و فسخ نکاح و بذل مدت و انقضای آن در مورد متعه در مورد زن غیرباردار دو طهر تعیین شده است، جز در مورد زنانی که به اقتضای سن خود عادت

زنانگی نمی‌بینند که در این صورت مدت عده این زنان چهل و پنج روز است. در ماده ۱۱۵۳ قانون مدنی مقرر شده است که عده زن باردار تا وضع حمل اوست. و بر طبق ماده ۱۱۵۴ قانون مدنی عده وفات در مورد نکاح دائم و متعه هر دو به صورت مشابه و چهار ماه و ده روز است، مگر در صورتی که زن باردار باشد که در این صورت، عده وفات تا هنگام وضع حمل ادامه دارد، مشروط بر این‌که فاصله، بین فوت شوهر و وضع حمل از چهار ماه و ده روز بیشتر باشد.

در ماده ۱۱۵۵ قانون مدنی آمده است: «زنی که بین او و شوهرش نزدیکی واقع نشده باشد و همچنین زن یائسه نه عده طلاق دارد و نه عده فسخ نکاح، ولی عده وفات در هر مورد باید رعایت شود». در مورد زنی که شوهر وی غایب مفقودالاثراست، باید بر طبق ماده ۱۱۵۶ قانون مدنی از زمان جاری شدن طلاق، عده وفات رعایت شود. و برای زنی نیز که به شبهه با وی نزدیکی شده، حفظ عده طلاق بر اساس ماده ۱۱۵۷ قانون مدنی لازم است. عده با اوصافی که در قانون مدنی وجود دارد، انعکاس تام فقه امامیه است (فیض، ۱۳۸۳، ص ۳۵۰).

فلسفه عده

بی‌شک در زمانی که قرآن نازل شد، عفت جنسی در میان عربان زن و مرد یک سنت مقبول و فراگیر نبود و در عوض، نکاح یک زن با چند مرد، مقبولیتی تمام داشت (حکیم پور، ۱۳۸۴، ص ۱۹).

پروفسور کینت گریک درباره اخلاق جنسی اعراب می‌گوید: «طوری مردم عربستان - پیش از اسلام - از لحاظ جنسی، بدون قید بودند که عفت نزد آن‌ها مفهوم نداشت» (گریک، بی‌تا، ص ۱۰-۱۱).

امروز نکته مهمی که از اسناد و مدارک بر جای مانده از حیات اجتماعی عرب در قبل از اسلام بر می‌آید، این است که زن ارزش و منزلت چندانی در نزد اعراب نداشت؛ به‌گونه‌ای که پس از فوت شوهر، نکوری از خویشان شوهر، پوششی را که عبارت از پارچه، پرده و یا چیزی نظیر آن‌ها بود، بر خیمه زنی که شوهرش مرده بود، می‌افکند و

او را به جمع تصرفات و تملکات خویش الحاق می‌ساخت (رازی، بی تا، ج ۱، ص ۱۳۹).

بنابراین، قرآن طلاق زن و شوهر و ازدواج مجدد آن‌ها را که تا پیش از این در بسیاری موارد غیرمجاز تلقی می‌شد، جایز شمرد و علاوه بر تشریح عده، مزایایی را برای زن مطلقه مانند تأمین نفقه و مسکن از سوی شوهر تا اتمام دوره عده در نظر می‌گیرد (طلاق، ۱؛ مکی عاملی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۱۱۰-۱۱۱). چرا که در اسلام، همواره حقوق و تکالیف به همراه یکدیگر، در کنار هم و به صورت عادلانه و در جهت پیشرفت و تکامل انسانی تشریح می‌شوند.

البته عده از احکام تأسیسی اسلام نیست و نگهداری عده در بین اقوام و ملل پیش از اسلام نیز وجود داشته است؛ لیکن احکام آن تابع نظام خاصی نبود و زن را در اکثر موارد در شرایط سخت و دشواری قرار می‌داد. اسلام، با اهداف خاصی برای زنان پس از انحلال نکاح از طریق طلاق یا فوت شوهر، عده قرار داده و آن را تابع نظام و مقررات خاصی اعلام نموده است (علوی قزوینی، ۱۳۸۷، ش ۴۰، ص ۸). بنابراین، اسلام با تشریح عده هم در برابر بی‌بندوباری جوامع و سخت‌گیری‌های بی‌جا و بی‌دلیل ایستاد و هم بر قوانین نامناسب خط بطلان کشید و نظام متناسبی جهت رعایت مصالح زن و شوهر تنظیم نمود.

قرآن کریم، فلسفه عده را ظهور تکوین جنین در رحم و نیز فراهم کردن شرایطی جهت امکان بازگشت شوهر به زن در طلاق رجعی را بیان کرده است (بقره، ۲۲۸). شهید ثانی در این زمینه می‌گوید: «عده از دیدگاه شرعی زمان معینی است که در آن زمان زن باید به جهت اطمینان از برائت رحم از حمل یا به سبب مرگ شوهر صبر نماید» (جبعی عاملی، ۱۴۱۳ هـ ج ۹، ص ۲۱۳). تصریح قرآن به موضوع عده، سبب شده است که برخی فقها نگهداری عده پس از انحلال نکاح توسط زن را امر تعبدی دانند و در هر حال رعایت آن را واجب شمارند. علامه حلی در بحث تبیین و تعریف عده می‌گوید: «عده مقداری زمانی است، که زن پس از انحلال نکاح به جهت مرگ شوهر یا به لحاظ اطمینان از پاک بودن رحمش از حمل یا به جهت تعبد شرعی با فرض به یقین به برائت رحم از حمل باید صبر کرده و از ازدواج مجدد خودداری نماید» (حلی، ۱۳۲۴، ص ۱۴۷).

امروزه با توجه به پیشرفت‌های پزشکی، برخی از فقها^۱ بر مبنای آن که تصریح قرآن

۱- <http://www.saafi.net/fa/node/۴۵۳۰>

تنها به دلیل اطمینان از برائت رحم است، عده را منتفی می‌دانند. این دیدگاه طرفداران زیادی ندارد.

با توجه به موارد گفته شده، می‌توان فلسفه تشریح عده را این‌گونه دسته‌بندی کرد:

۱- جلوگیری از اختلاط نسب

بدیهی‌ترین دلیل نگه‌داشتن عده برای زنی که رابطه زوجیت او منحل شده است، جلوگیری از اختلاط نسب است (صفایی و امامی، ۱۳۶۹، ج ۱، ص ۱۳۷؛ فیض، ۱۳۸۳، ص ۱۳۵). زن برای اطمینان از پاکی رحم از جنین، به مدت معینی از ازدواج مجدد خودداری می‌کند تا اختلاط نسب پیش نیاید. امام رضا^۷ در این رابطه می‌فرماید: «عده زن مطلقه سه حیض یا سه ماه است، به جهت اطمینان پاکی رحم از طفل» (قمی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۵۰۸). می‌توان گفت به همین دلیل است که زن یائسه، زوجه صغیره و زن غیرمدخوله از نگهداری عده معاف هستند. البته می‌توان گفت این حکم در رابطه با زنان فاقد رحم که عدم وجود طفل در ایشان امری بدیهی است، غیر قابل تسری است (علوی قزوینی، ۱۳۸۷، ش ۴۰، ص ۷). شهید ثانی در این زمینه این‌گونه اظهار نظر می‌فرماید: «عده به منظور صیانت نسب و جلوگیری از آمیخته شدن آن‌ها با یکدیگر تشریح شده است» (جبعی عاملی، ۱۴۱۳هـ ج ۹، ص ۲۱۳).

۲- امکان رجوع شوهر در طلاق رجعی

خداوند متعال در این رابطه می‌فرماید: «و شوهرانشان اگر سر آشتی دارند، به باز آوردن آنان در این (مدت) سزاوارترند» (بقره، ۲۲۸).

می‌توان گفت عده طلاق مهلتی است برای تأمل، تفکر و بازگشت به زندگی زناشویی. در این مدت زن و شوهر می‌توانند درباره کانون خانوادگی و سرنوشت خود و فرزندانشان نیک بیندیشند؛ قانونگذار به شوهر امکان و فرصت داده است که در صورت پشیمانی از گسستن رابطه زناشویی، با رجوع خود اثر طلاق را از میان ببرد و زندگی مشترک را بدون اشکال از سر گیرد (صفایی و امامی، ۱۳۶۹، ج ۱، ص ۱۳۷). به همین دلیل زنان در طلاق رجعی

مستحق نفقه هستند (مکی عاملی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۱۱۰؛ جیبی عاملی، ۱۴۱۰ هـ، ج ۷، ص ۷۳)، و به مرد در قرآن کریم امر شده است که زن را در خانه خود نگه دارد: «آنان را از خانه‌هایشان بیرون نکنید... نمی‌دانی شاید خدا پس از این پیشامدی پدید آورد» (طلاق، ۱).

۳- احترام به شوهر پس از فوت

عده وفات از عده طلاق طولانی‌تر است و شامل زنان یائسه و غیرمدخوله که از عده طلاق معاف هستند، نیز می‌شود. در رابطه با تشریح عده وفات می‌توان به صراحت گفت که تنها دلیل و هدف اطمینان از پاکی رحم نیست؛ بلکه حفظ حرمت و وفاداری زن به زندگی زناشویی با مرد است (فیض، ۱۳۸۳، ص ۳۵۰). علامه طباطبایی دلیل این امر را رعایت جانب حیا، عفاف و حفظ شأن زن می‌داند (طباطبایی، بی تا، ج ۲، ص ۲۴۲). البته ممکن است با این سؤال رو به رو شویم که چرا حفظ احترام زن پس از فوت بر شوهر واجب نشده است؟ تا کنون پاسخ شایسته‌ای از طرف فقها به این سؤال داده نشده است؛ هر چند وجوب صبر کردن مردان پس از فوت همسر و قبل از ازدواج مجدد، اخلاقاً و عرفاً مطلوب و پسندیده است.

۴- حفظ حرمت زندگی مشترک پس از طلاق

برخی حقوق‌دانان رعایت حرمت زندگی زناشویی را در مورد عده طلاق نیز از دلایل لزوم رعایت عده برشمرده‌اند. این عده معتقدند که رابطه نکاح، هر قدر ناپایدار و ملال‌آور باشد، محترم است و احترام آن اقتضا می‌کند که زن نتواند بلافاصله پس از انحلال نکاح، از نو ازدواج کند (صفایی و امامی، ۱۳۶۹، ج ۱، ص ۱۳۷؛ فیض، ۱۳۸۳، ص ۳۵۰). البته این نظر در مورد توجیه فلسفه عده با این سؤال مواجه می‌شود که آیا رعایت حرمت زندگی زناشویی تنها بر زن لازم‌الرعايه است و نه بر مرد که طرف دیگر عقد نکاح است؟! و نیز سؤال دیگری که ممکن است ذهن با آن رو به رو شود، آن است که با توجه به تفاوت زمانی عده فوت و عده طلاق آیا حرمت زندگی زناشویی قبل از طلاق کمتر از زندگی زناشویی پیش از فوت زوج است؟ می‌توان این سؤال را این‌گونه توجیه کرد که زن یا

مرد در طلاق، به خواست و اراده خود زندگی زناشویی را از بین می‌برند ولیکن مرگ واقعه‌ای است که بدون اراده طرفین و در اثنای زندگی مداوم زناشویی اتفاق می‌افتد.

۵- تعبدی بودن عده

بعضی از فقهای امامیه عده را، حتی در مواردی که زن از عدم وجود فرزند در رحم اطمینان دارد، واجب می‌دانند (حلی، ۱۳۲۴، ص ۱۴۷؛ فیض، ۱۳۸۳، ص ۳۵۰) و می‌گویند: «زن عده نگه می‌دارد تا از پاک بودن رحمش از حمل آگاهی پیدا کند یا اساساً از باب تعبد عده نگه می‌دارد» (نجفی، ۱۹۸۱م، ج ۳، ص ۲۱۲). این فلسفه ناظر به احکامی است که با فلسفه برائت رحم متناقض است، مانند قولی که عده طلاق را بر زنی که با او از دُبر آمیزش شده باشد، واجب می‌داند.

حاصل بحث فلسفه تشریح عده آن است که بنا بر دلایلی که در نص صریح قرآن بیان شده است، اصل لزوم نگهداری عده در طلاق، با هدف اطمینان از برائت رحم از جنین و امکان رجوع مرد به زن در طلاق رجعی، تشریح شده است. در مورد دیگر دلایل بیان شده در زمینه طولانی‌تر بودن مدت عده وفات نسبت به عده طلاق، تفاوت در مدت عده طلاق ناشی از نکاح دائم یا منقطع، لزوم نگهداری عده وفات بر زنان یائسه و غیرمدخوله، وجوب نگهداری عده طلاق برای زنی که با او از دُبر آمیزش شده است، معمولاً با رجوع به برخی روایات یا نظریه حقوق‌دانان مورد توجیه و تبیین قرار گرفته است و تحقیق و بررسی مجدد و عمیق‌تری را طلب می‌کند. هر چند باید بگوییم اصل وجود عده به عنوان یک قاعده کلی برای تأمین تمامی فلسفه‌های گفته شده، وضع شده است، اگرچه در پاره‌ای موارد جزئی، آن فلسفه‌ها وجود نداشته باشد (فیض، ۱۳۸۳، ص ۳۵۰). چرا که می‌توان گفت همواره از دیدگاه عقل، انسان پس از حدوث تغییرات و مشکلات بزرگ در زندگی نیاز به گذشت زمان جهت استیلاهی کامل بر نفس خود و برخورداری از سلامت قوا و اندیشه دارد و طلاق و مرگ نیز دو تغییر مهم در زندگی هستند و با این‌که رعایت عده تکلیفی است بر عهده زنان، لیکن برخورداری از حقوقی هم‌چون نفقه و زندگی در منزل اولیه به آنان این امکان را می‌دهد که بدون دغدغه، آرامش اولیه خود را به دست آورند و

بهترین تصمیم را برای آتیه زندگی خود بگیرند.

کشورهای غیراسلامی و مسأله عده

دین اکثریت شهروندان جامعه یا نظام عرفی مبتنی بر تحولات روز جامعه، مبنای قوانین موضوعه به خصوص در مباحث احوال شخصیه، در کشورهای اروپایی و آمریکایی است. در کشورهایی که نظام حکومتی آنها بر کمونیسم و سوسیالیسم استوار است، قوانین موضوعه از نظام فکری و سیاسی سرچشمه گرفته، تشریح می‌شود. با این توضیح می‌توان بحث عده را در کشورهای اروپایی، آسیایی، سوسیالیستی و آمریکا مورد بررسی و پژوهش قرار داد.

۱- کشورهای اروپایی

نظام حقوقی بیشتر کشورهای اروپایی در زمینه احوال شخصیه و بالتبع درخصوص ازدواج و طلاق متأثر از احکام دین مسیحیت است؛ لیکن معمولاً این کشورها، قوانین خود را به تناسب تحولات اجتماعی، نیازهای روز و تحولات آزادی خواهی و احیای حقوق زنان و تفکرات فمینیستی تعدیل کرده‌اند. در تمام نظام‌های حقوقی اروپایی هریک از زوجین حق تقاضای طلاق را دارند و احکام مربوط به هریک از مراحل در قوانین موضوعه این کشورها نگاشته شده است.

الف - فرانسه

طبق قانون فرانسه مدت عده برای زن مطلقه یا بیوه سیصد روز است. در مواردی که طلاق به واسطه قطع زندگی مشترک صادر شده باشد (مواد ۲۳۷-۲۳۸ قانون مدنی فرانسه) رعایت عده برای زن الزام قانونی ندارد. در همه موارد و موجبات قانونی طلاق (مواد ۲۳۱، ۲۳۲ و ۲۴۲ قانون مدنی فرانسه) چنانچه طرفین با اجازه دادگاه از هم جدا زندگی کرده باشند، مدت عده از تاریخ اقامت جداگانه زن و شوهر احتساب می‌شود. در مورد طلاق به تقاضای طرفین (مواد ۲۳۱ و ۲۳۲ قانون مدنی فرانسه)، مدت عده از تاریخ

تأیید قرارداد زوجین به وسیله قاضی آغاز می‌شود. اگر زن هنگام طلاق حامله باشد، انقضای مدت عده با وضع حمل وی خواهد بود (محقق داماد، ۱۳۸۴، ص ۴۸۴).

در فرانسه اصول محاکمات و تشریفات دادرسی طلاق بسیار پیچیده و شامل چندین مرحله مختلف است. معمولاً قاضی پس از درخواست طلاق یکی از زوجین، سعی بر ایجاد صلح و آشتی آن‌ها می‌نماید. در صورتی که این هدف حاصل نشود و امکان ادامه زندگی در یک منزل برای زوجین فراهم نباشد و قبل از تقاضای طلاق، تفریق جسمانی نیز صورت نگرفته باشد، دادگاه به زوج اجازه می‌دهد که مسکن جداگانه‌ای برای خود اختیار کند. زمان وقوع تفریق جسمانی یا تفکیک مسکن زن از مرد، در طلاق، مبدأ شروع عده برای زن محسوب می‌شود. پس از آن‌که حکم طلاق صادر شد و تشریفات قانونی لازم مانند تعیین وضعیت اموال و حضانت فرزندان، انجام گرفت، زن ملزم است که به مدت سیصد روز عده نگه دارد (ماده ۲۹۶ قانون مدنی فرانسه). زن می‌تواند پس از انقضای مدت عده با شوهر قبلی خود یا با هر مرد دیگری طبق تشریفات قانونی، مجدداً ازدواج نماید. در مدت عده برای شوهر حق رجوع وجود ندارد (French Civil Code, Title VI of Divorce, 1970).

ب - ایتالیا

بررسی سیر تحولات قانونی ایتالیا نشان می‌دهد که در زمان امپراطوری روم قدیم به این‌که زن پس از فوت شوهر، حداقل یک سال منتظر بماند و از ازدواج مجدد امتناع کند، توجه می‌شد و عدم رعایت این مدت بی‌احترامی به شوهر تلقی می‌گشت. زن ممکن است به جهت وضعیت روحی از دست دادن شوهر انتخاب مناسبی در ازدواج مجدد نداشته باشد. همچنین ممکن است با ازدواج مجدد اموالی را که از شوهر به ارث برده، از دست بدهد. در مورد ازدواج بعد از طلاق نیز امکان اختلاط نسب برای زنان حامله موجود است. به همین دلیل، چنین ازدواجی مورد تأیید عرف قرار نمی‌گرفت (Grubbs, Judith, ۲۰۰۰). قانون طلاق در ایتالیا، پس از کشمکش‌های زیاد بین طرفداران و هواداران کلیسا، در سال ۱۹۷۰ میلادی به تصویب رسید و به دادگاه اجازه داد که در موارد مندرج در ماده ۳ آن قانون پس از احراز عدم امکان سازش بین زوجین، حکم طلاق صادر نماید (محقق داماد، ۱۳۸۴، ص ۴۸۵). طبق ماده

مذکور، زوجین در چهار مورد می‌توانند تقاضای طلاق کنند: محکومیت قطعی یکی از زوجین؛ منکوحه غیرمدخلوله؛ حکم به بطلان یا انحلال ازدواج در خارج از کشور یا انعقاد نکاح جدید در خارج مشروط بر این‌که زوجین تبعه خارجی باشند؛ قطع رابطه زندگی مشترک.

تقاضای طلاق در بند اول بر مبنای محکومیت قطعی زوج عمدتاً مبتنی بر ارتکاب جرایم سیاسی، اخلاقی و اجتماعی مانند همسرآزاری و داشتن روابط نامشروع با محارم، توسط همسر است. در بند سوم ازدواج عملاً پایان یافته، رابطه زوجیت از میان می‌رود. در همان بند ازدواج شوهر در خارج از کشور، اگرچه به جهت جلوگیری از تعدد زوجات در ایتالیا تقنین شده، از موجبات درخواست طلاق شمرده شده، به نحوی که بیان‌گر این حقیقت است که زوج از زوجه برای مدتی دور بوده و با ازدواج مجدد، عملاً رابطه زناشویی با همسر اول منتهی شده است. بند چهارم که بالاترین مورد درخواست طلاق است، نیز به دنبال اخذ مجوز از دادگاه مبنی بر تفریق قانونی طرفین به مدت پنج سال است. در این مورد نیز قطعاً زندگی مشترک مدت‌ها پیش از درخواست طلاق قطع شده است. این مدت پس از اصلاحات سال ۱۹۸۷ به سه سال تقلیل یافت.

معمولاً روند رسیدگی و صدور حکم طلاق در ایتالیا طولانی است؛ حتی در موارد طلاق توافقی مابین چهار تا پنج سال به طول می‌انجامد و این مدت در مورد اختلاف زوجین بسیار طولانی‌تر نیز می‌شود (*Italy Divorce Law, 1970*). لذا می‌توان گفت این مدت نه تنها جهت کشف حامله بودن زن یا عدم آن کافی است، بلکه به طور غیرمستقیم از اختلاط نسل جلوگیری می‌کند و عملاً کارکرد عده را دارد. در صورت حامله بودن زن، با رعایت اقتضائات قانونی جهت پرداخت کمک هزینه به زن توسط همسر، یا رعایت مصالح فرزند، اقدام قانونی متناسب اعمال می‌گردد. هر چند باید به این نکته نیز توجه داشت که این مسأله تنها در مواردی جاری است که دادگاه حکم به تفریق دهد؛ لیکن در جایی که زوجین صرفاً دچار اختلافات زناشویی باشند و حکمی نیز مبنی بر تفریق و طلاق صادر نشده باشد، امکان حامله شدن زن وجود دارد.

ج - انگلستان

در قوانین انگلستان مانند بیشتر کشورهای اروپایی، عده برای زن پس از طلاق، تقنین

نشده است؛ لیکن به دلیل آن که سیستم حقوقی انگلستان به خصوص در مورد طلاق متأثر از احکام کلیسایی است، گرفتن طلاق، جز در موارد معدودی بسیار مشکل و مستلزم صرف وقت بسیاری است. حتی در مواردی که زوجین بر طلاق توافق داشته باشند، صدور حکم طلاق از سوی دادگاه و اخذ آن مستلزم سپری کردن مراحل مختلف و طولانی است. در خلال این مدت، یا به دلیل پیش نیاز طلاق و یا به دلیل عدم وجود رابطه برجسته بین زوجین، رابطه زناشویی منتفی است (*The Family Law Act, 1979, Part II, Divorce and separation*).

بنابراین می‌توان ادعا کرد که مدت زمان بین تقاضای طلاق تا صدور حکم قطعی آن، که به طور معمول مسبوق به بررسی شرایط زندگی، رسیدگی و تعیین تکلیف امور مالی زوجین یا تقسیم اموال مشترک آنها، تعیین امور مربوط به حضانت فرزندان و امور مالی آنان و... است، جهت احراز حامله بودن زن از شوهر کافی است.

به دلیل منع ازدواج مجدد در کشورهای اروپایی، قوانین این کشورها به هیچ یک از زن و مرد، اجازه ازدواج با دیگری را قبل از قطعی شدن حکم صادره از دادگاه نمی‌دهد؛ لیکن به دلیل آزادی روابط جنسی با رضایت میان زنان و مردان، در این کشورها ممکن است زن یا مرد در خلال مراحل طلاق با شخص دیگری غیر از همسر ارتباط جنسی داشته باشد، و چنانچه زن در این مدت باردار شود، به نحوی که امکان الحاق جنین به همسر و مردی که با وی ارتباط جنسی برقرار نموده امکان‌پذیر باشد، مشکلات جدی ایجاد می‌شود.

۲- کشورهای آسیایی

الف - ژاپن

زن در ژاپن بر طبق قوانین آن کشور نمی‌تواند تا شش ماه پس از طلاق مجدداً ازدواج کند (*Japanese Civil Code, 1896, revised in 2001*).

ماده ۷۳۳ قانون مدنی ژاپن با منع زنان از ازدواج مجدد پس از طلاق، اهداف خاصی را دنبال می‌کند، مانند: امکان تعیین پدر در صورت حامله بودن زن و حفظ منافع فرزندان. قانون مدنی ژاپن، کودکی را که پس از مدت دویست روز از ازدواج بین زوجین یا در

خلال سیصد روز پس از جدایی آن‌ها متولد شود، محلق به زوج می‌داند (ماده ۷۲۲ قانون مدنی ژاپن). بنابراین، مدت سیصد روز جهت جلوگیری از اختلاط نسب و تعیین پدر برای حمل است. در ژاپن طولانی بودن مدت منع ازدواج مورد انتقاد واقع شده است؛ زیرا علاوه بر این که اکثر زوجین مدت‌ها پیش از تقاضای طلاق جدا از یکدیگر زندگی می‌کنند، حقوق‌دانان معتقدند که مدت صد روز برای جلوگیری از اختلاط نسب و تعیین پدر برای کودک کفایت می‌کند (Iwasawa, 1998).

۳- ایالات متحده آمریکا

در کشور آمریکا قوانین مربوط به احوال شخصیه و بالتبع طلاق، با توجه به فدرال بودن نظام سیاسی این کشور در ایالات متفاوت، مختلف است؛ ولیکن به صورت یک قاعده کلی می‌توان گفت که در این کشور نیز اصل بر عدم تشریح عده است. از سال ۲۰۰۷ میلادی برخی ایالات به قاضی صادرکننده حکم طلاق اختیار می‌دهند که مدتی را جهت صبر کردن پیش از ازدواج مجدد، برای یکی از زوجین یا هر دو معین نماید و در صورتی که زوجین یا یکی از آن دو خلاف حکم دادگاه عمل نماید و اقدام به ازدواج مجدد کند، این ازدواج با تقاضای هریک از زوجین جدید، قابل ابطال توسط دادگاه است. در برخی ایالات، به طرفین فرصت داده می‌شود تا در مورد حکم طلاق صادر شده از سوی دادگاه، تقاضای تجدیدنظر نمایند و در آن مدت همسر دیگر را از ازدواج مجدد منع می‌نمایند. مدت انتظار یا همان عده از زمانی که قاضی حکم طلاق را صادر کند، محاسبه می‌شود. از بین پنجاه ایالت آمریکا، تنها در شش ایالت، حکم طلاق صادر شده از دادگاه قطعی محسوب می‌شود و برای زوجین مدت انتظار وجود ندارد: آلاسکا، کالیفرنیا، مری‌لند، ماساچوست، بوگوتای جنوبی و واشنگتن. کم‌ترین مدت انتظار برای ازدواج مجدد در آمریکا سه ماه است در ایالاتی مانند آریزونا، کلرادو، میسوری، مونتانا؛ و بیش‌ترین مدت انتظار یک سال است که مربوط به ایالات آیوا، لوئیزیانا، نبراسکا، نیوجرسی، نیویورک، رودآیلند، کارولاین جنوبی و ویرجینیای جنوبی است^۱.

^۱-<http://www.totaldivorce.com/process/requirements/remarriage-after-divorce-waiting-period.aspx>

۴- کشورهای سوسیالیستی

در کشورهای سوسیالیستی نیز، پس از طلاق برای زن عده وجود ندارد، و نیز باید گفت که مقررات طلاق در این کشورها بسیار ساده است و امکان تقاضای طلاق به دلایل مختلف مانند تقاضای زوجین به علت عدم امکان سازش و عدم وفاداری در امر زناشویی، رفتار اهانت‌آمیز با همسر و... به راحتی امکان‌پذیر است؛ ولیکن جهت درخواست طلاق مراجعه به دادگاه الزامی است. از میان کشورهای کمونیستی و سوسیالیستی، کوبا از معدود کشورهایی است که برای زن مطلقه عده قرار داده است و مدت آن سیصد روز است (Cuban Divorce Law, ۱۹۳۴)، مگر این‌که زن حامله باشد که در این صورت مدت عده تا وضع حمل است (محقق داماد، ۱۳۸۴، ص ۵۰۲).

یافته‌های پژوهش

- ۱- در قوانین اسلامی اصل بر تشریح عده است؛ زیرا مقررات عده در فقه اسلامی و بالتبع در قوانین ایران که منبعث از فقه شیعه است، از آیات و روایات نشأت گرفته است.
- ۲- عده زن بنا بر تصریح آیات قرآن در موارد مختلف مانند طلاق و فوت شوهر و نیز بر مبنای آن‌که زن باردار باشد یا خیر، متفاوت است.
- ۳- بنا بر نص قرآن و نیز برخی روایات، حکمت و فلسفه تشریح عده، یقین به برائت رحم از حمل است. اگرچه حتی در موارد اطمینان از برائت رحم در برخی زنان، استثناهایی وارد شده است و آنان نیز ملزم به رعایت عده هستند؛ مثلاً زن مطلقه‌ای که از دُبر با وی آمیزش شده باشد ملزم به حفظ عده طلاق است و زن یائسه، غیرمدخوله و زوجه صغیره، مکلف به نگهداری عده وفات هستند و نیز بر زن بارداری که پس از فوت شوهر و قبل از سپری شدن چهار ماه و ده روز وضع حمل می‌کند، واجب است که تا چهار ماه و ده روز از ازدواج مجدد امتناع کند.
- ۴- در کشورهای غیراسلامی، تنها قوانین کشورهای معدودی مانند فرانسه، ژاپن و کوبا، مفهومی به نام عده وجود دارد و به صراحت تشریح شده است که زن مکلف است تا انتهای آن زمان از ازدواج مجدد پس از طلاق یا فوت شوهر امتناع کند.

۵- پژوهش در قوانین احوال شخصیه دیگر کشورها، بیانگر آن است که موجبات طلاق در نظام حقوقی این کشورها به گونه‌ای است که در اکثر موارد رابطه زناشویی و زندگی مشترک، مدت‌ها قبل از تقاضای طلاق از طرف هریک از زوجین یا در خلال مراحل رسیدگی به تقاضای طلاق در دادگاه، قطع شده است. بنابراین با این‌که در قوانین بیشتر کشورهای غیراسلامی نامی از عده به میان نیامده است؛ لیکن اگر هدف عمده عده را جلوگیری از اختلاط نسل بدانیم، این هدف با وضع قوانین مذکور کم و بیش در عمل محقق می‌شود.

۶- در کشورهایی که عده در قوانین آن‌ها وجود ندارد، ازدواج مجدد پس از صدور حکم قطعی طلاق ممنوع است؛ لیکن به دلیل آزادی و مشروعیت روابط جنسی در این جوامع، نمی‌توان از روابط زوجین با فردی غیر از همسر در خلال مراحل طلاق جلوگیری کرد و در صورتی که چنین رابطه‌ای منجر به بارداری زن شود، مشکلات فراوانی را در امکان الحاق جنین به شوهر ایجاد نماید. این کشورها برای رفع این مشکلات به آزمایش‌های پزشکی و ژنتیک یا سقط جنین متوسل می‌شوند. به همین دلیل در بسیاری از ایالات آمریکا به قضات اختیار داده می‌شود که پس از طلاق زوجین را از ازدواج مجدد در مدت سه ماه تا یک سال منع نمایند. این تمهیدات هزینه‌بر به‌تنهایی نشان‌گر ضرورت و سودمندی نهاد عده جهت مقابله با مسائل ناشی از اختلاط نسل است.

۷- می‌توان گفت با توجه به آن‌که عده فرصتی است برای تفکر مجدد جهت بازگشت به زندگی زناشویی سابق و جلوگیری از فروپاشی نظام خانواده و همچنین مهلتی است جهت پیدا کردن آرامش مجدد برای اخذ تصمیم به دور از تنش، استرس و فشارهای روانی که معمولاً بیش از همه در طلاق و فوت، زن را تحت فشار و آسیب قرار می‌دهد، عده دارای مصالح فراوانی است که حتی در صورت عدم آگاهی از برخی از آن مصلحت‌ها، تشریح و حفظ آن بسیار سودمندتر از عدم تشریح آن است و ضرورت آن بسیار بدیهی به نظر می‌رسد.

منابع و مأخذ

- ✓ قرآن کریم
- ✓ جبعی عاملی، زین الدین بن علی (شهید ثانی)، *الروضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه*، تهران، المكتبه العلمیه الاسلامیه، ۱۴۱۰هـ
- ✓ _____ *مسالك الأفهام الى تنقيح شرائع الإسلام*، قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۳هـ
- ✓ جعفری لنگرودی، محمدجعفر، *حقوق خانواده*، تهران، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۶۸
- ✓ جوهری، اسماعیل بن حماد، *الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیه*، تحقیق احمد عبدالغفور عطار، بیروت، لبنان، دارالعلم للملایین، ۱۴۰۷هـ/۱۹۸۷م، چاپ چهارم
- ✓ حکیم پور، محمد، *حقوق زن در کشاکش سنت و تجدید: تأملی در مبادی هرمنوتیک حقوق زن*، تهران، نغمه نواندیش، ۱۳۸۴، چاپ دوم
- ✓ حلّی، حسن بن یوسف (علامه حلّی)، *مختلف الشیعه فی احکام الشریعه*، تهران، بی‌نا، ۱۳۲۴
- ✓ رازی، ابوالفتح، *روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن*، تهران، کتاب فروشی اسلامی، بی‌تا
- ✓ راغب اصفهانی، ابوالقاسم، *المفردات فی غریب القرآن*، تهران، دفتر نشر کتاب، ۱۴۰۴هـ چاپ دوم
- ✓ صفایی، حسین و اسدالله امامی، *حقوق خانواده: نکاح و انحلال آن (فسخ و طلاق)*، تهران، مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۹
- ✓ طباطبایی، محمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بی‌جا، دارالکتب الاسلامیه، مؤسسه النشر الاسلامی، بی‌تا
- ✓ طوسی، محمدبن حسن، *کتاب الخلاف*، تحقیق سید علی خراسانی و سید جواد شهرستانی و شیخ مهدی نجف، قم، مؤسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ۱۴۲۰هـ

- ✓ علم الهدی، مرتضی، *الانتصار*، تحقیق مؤسسه اسلامی، قم، مؤسسه اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ۱۴۱۵هـ
- ✓ علوی قزوینی، سید علی، «نواع عده و وضعیت زنان فاقد رحم»، فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، شورای فرهنگی - اجتماعی زنان، ۱۳۸۷، شماره ۴۰
- ✓ فیض، علیرضا، *مبایذ فقه و اصول مشتمل بر: بخشی از مسائل آن دو علم*، تهران، دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۸۳، چاپ شانزدهم
- ✓ قمی، محمدبن علی (ابن بابویه)، *علل الشرایع*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۳۸۵
- ✓ گریک، کنیت، *قرآن را چگونه شناختم*، ترجمه و اقتباس ذبیح‌الله منصور، بی‌جا، کتاب‌فروشی ایرانیان، بی‌نا
- ✓ محقق داماد، مصطفی، *بررسی فقهی حقوق خانواده: نکاح و انحلال آن: مواد ۱۰۳۴ تا ۱۱۵۷ قانون مدنی*، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۸۴، چاپ دوازدهم
- ✓ مظفر، محمدرضا، *اصول فقه*، ترجمه علی شیروانی و محسن غروی، قم، دارالفکر، ۱۳۸۴، چاپ سوم
- ✓ مکی عاملی، محمدبن جمال الدین (شهید اول)، *اللمعه دمشقیه*، ترجمه و تبیین محسن غروی و علی شیروانی، قم، دارالفکر، ۱۳۸۳، چاپ بیست و چهارم
- ✓ موسوی خمینی، روح‌الله، *تحریر الوسیله*، نجف، بی‌نا، ۱۳۹۰
- ✓ نجفی، محمدحسن، *جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام*، تصحیح شیخ عباس قوچانی، نجف، افسر بیروت، بی‌نا، ۱۳۷۷
- ✓ _____، *جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام*، بیروت، دار الاحیاء التراث العربی، ۱۹۸۱، چاپ هفتم
- ✓ *Cuban Divorce Law*, ۱۹۳۴
- ✓ *French Civil Code*, ۱۹۷۵
- ✓ Grubbs, Evans & Judith, *Women and the Law in the Roman Empire*, Routledge
- ✓ *Italy Divorce Law*, ۱۹۷۰

- ✓ Iwasawa, Yuji, *International Law, Human Rights and Japanese Law: The Impact of International Law on Japanese Law*, London, Oxford University Press, 1998
- ✓ *The Family Law Act*, UK, 1979
- ✓ *The Japanese Civil Code*, 1896, Revision in 2007
- ✓ <http://www.totaldivorce.com/process/requirements/remarriage-after-divorce-waiting-period.aspx>
- ✓ <http://www.saafi.net/fa/node/103>

This document was created with Win2PDF available at <http://www.daneprairie.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.